

REGISTERED No. B. 3434

जाहिरातींचे दर.

बालील पत्र्यावर चोकरणी करावी.
व्यवस्थापक, अर्थ,
'दुर्गाधवास' पुणे २.

अर्थ

वर्गणीचे दर.

वार्षिक वर्गणी
रु. ४
(टपाल इशील माफ)
किरकोळ अंकास
दोन आणे.

'अर्थ एव प्रधानः' इति कौटिल्यः अर्थमूलौ धर्मकामाविति ।

संपादक—प्रो. वा. गो. काळे

—कौटिलीय अर्थशास्त्र

वर्ष ९

पुणे, बुधवार, तारीख २४ नोव्हेंबर, १९४३

अंक ४६

हातपाय चालतात तोंवर

म्हातारपणची तरतूद करणें अवश्य आहे.
चांगल्या कंपनीत उतरलेला विमा हा
ऐन वेळीं उपयोगी पडतो. या संबंधांत
आपणांस कसलीहि माहिती पाहिजे
असल्यास आम्हांकडे विचारा. आम्ही
सर्व खुलासा करून योग्य मार्ग दाखवूं.

मॅनेजर,

वेस्टर्न इंडिया विमा कंपनी, लि.

सातारा शहर.

पुणे शाखा-१७९ बुधवार, लक्ष्मीरोड, पुणे १.

राहाणेची व भोजनाची उत्तम सोय

पूना गेस्ट हाऊस

फोन नं. ७७९ गणपति चौक,

ध्यवस्थापक

खारे काजू, मसालेदार काजू

सर्व तऱ्हेचा खास पिस्ता. सुका मेवा, अक्रोड, काळा
खजूर, अंजीर वगैरे मिळतील.

द. ना. हेजीब

२० शुक्रवार, पुणे.

दत्त कंपनी

७३५ शुक्रवार पेठ, पुणे १. दाणेभाळी पोलिसगेटाजवळ
सर्व तऱ्हेचे काटे, वजन व मापे, वेळेवर
रिपेअर करून मिळतील.

देशाच्या औद्योगीकरणार्थ

जागतिक व नव्या नव्या धनोत्पादक तीस हजार धंद्यांच्या प्रायो-
गिक माहितीची मराठी, हिंदी व गुजराथी भाषेतील लहानमोठी
शेकडों पुस्तके प्रकाशित करण्याकरिता त्या त्या भाषेतील धनिक
ग्रंथ-प्रकाशक व मुद्रक पाहिजेत. मेटा अगर लिहा.

घरबसल्या दीड हजार धंदे संप्रयोग शिक्षविणारी डिरेक्टरी सात
आण्याची तिकिटें पाठवून अवश्य मागवा. व गांवोगांवी धंदे
उमारा.

औद्योगिक ज्ञानप्रसारक मंडळ

२२९ सदाशिव पेठ, पुणे २

महापुढ्याची जाणीव ! कपड्यांच्या खर्चांत काटकसर करा. एक वेळ येऊन

स्वतःची खात्री करा व पैशाचा मोबदला घ्या.

गिरगांव

मुंबई नं. ४

महिंद्रकर ब्रदर्स

तयार कपड्यांचे व्यापारी

बुधवार

चौक,

पुणे

विविध माहिती

जयस्तंभाचे नकाशास ५०० रुपये बक्षीस

उज्जैन येथे विक्रम दिसहस्र सांवत्सरिक उत्सवाचे निमित्त एक जयस्तंभ उभारण्यांत यावयाचा आहे, त्यासाठी आर्किटेक्ट-कट्टन स्तंभाच्या रचनेचे नकाशे मागविण्यांत आले आहेत. सर्वोत्कृष्ट नकाशास ५०० रुपये बक्षीस मिळेल. इंडियन इन्स्टिट्यूट ऑफ आर्किटेक्चरने नेमलेले मि. क्लॉड बॅटले व उत्सव समितीने नेमलेले मि. पिअर्स हे निवाड्याचे काम करतील. त्यांच्यांत मतभेद झाल्यास इन्स्टिट्यूटचे अध्यक्ष श्री. एस. एच. पार्लेकर हे लयादाचे काम करतील.

निर्गत व्यापार वाढविण्याची पराकाष्ठा

चाळू युद्धाचा सर्च भागविण्यासाठी ग्रेट ब्रिटनने आतांपर्यंत १० अब्ज डॉलर्सचे अपडे परराष्ट्रातील येणे व सोने विकून टाकले आहे. ग्रेट ब्रिटनच्या कित्येक मालवाहू आगबोटींचा नाश झाला आहे व अमेरिकेच्या आगबोटी वाढल्या आहेत. ग्रेट ब्रिटनच्या परराष्ट्रातील कर्जात भर पडत आहे, त्यामुळे युद्धानंतर ग्रेट ब्रिटनची परिस्थिति आणखी बिकट होईल. त्यांतून मार्ग काढण्यासाठी त्या देशाला निर्गत व्यापार वाढविण्याची पराकाष्ठा करावी लागेल. युद्धोत्तर परराष्ट्रीय व्यापारासंबंधी आतांपासूनच तेथे इतकी चर्चा चालू आहे, त्याचे हे इंगित आहे, असे न्यूयॉर्क जर्नल ऑफ कॉमर्सचे म्हणणे आहे.

सुंबई शहरांत कुड्यांवर कर

सुंबई शहरातील सहा महिन्यांपेक्षा मोठ्या कुड्यांवर वार्षिक ५ रुपये कर बसविण्यांत येणार आहे. परवाना नसलेले कुत्रे पकडण्यांत येतील, ते तीन दिवसांचे आंत मालकांनी न नेल्यास मारून टाकण्यांत येतील. ह्या योजनेचा वार्षिक सर्च २९,२५० रुपये येईल

आजचा जपान

जपानच्या सत्तेसाठी सध्या ३१.३ लक्ष चौरस मैल प्रदेश व ३० कोटी लोक आहेत. जपानमध्ये टोकिओचे दक्षिणेकडील व पश्चिमेकडील ४०० मैलांच्या टापूंत त्याचे महत्त्वाचे कारखाने केंद्रीभूत आहेत; परंतु ते तेथून हलवून अलग अलग करण्यांत येत आहेत. कारखान्यांचा बांब टाकून नाश करणे अवघड जावे, हा त्याचा हेतु आहे.

निराश्रितांना कपडे वाटण्यासाठी ६० लक्ष रुपये

बंगाल सरकार निराश्रितांना कपडे वाटण्यासाठी ६० लक्ष रुपये सर्च करणार आहे. त्यापैकी ४० लक्ष रुपये प्रांतिक तिजोरीतून सर्च होतील.

कपाशीचा गिरण्यांत उठाव

हिंदुस्थानातील कपास कापडाच्या गिरण्यांत ऑगस्ट, १९४३ मध्ये ३,७३,५३५ हिंदी कपाशीच्या गांठी सपल्या. १९४२ च्या ऑगस्टमध्ये ३,०१,०११ गांठीचा उठाव झाला होता. ऑगस्ट १९४३ अखेरच्या बारा महिन्यांतील उठावाचा आंकडा ४२,८०,३१७ गांठी आहे. त्यापूर्वीच्या बारा महिन्यांतील उठावापेक्षा हा आंकडा २,५५,४२२ गांठींनी मोठा आहे.

ललितकलाकुंज लि., पुणे

वरील नांवाची २० हजार रुपये भांडवलाची सासर्गी लिमिटेड कंपनी श्री. रा. न. अभ्यंकर ह्यांनी नोंदविली आहे.

औषधाच्या किंमतीवर नियंत्रण

काही महत्त्वाच्या औषधांचे बाजारभाव नियंत्रित करणारा हुकूम हिंदुस्थान सरकारने काढला आहे. आयात होणारी औषधे त्यांत समाविष्ट आहेत; देशी औषधांस हुकूम लागू नाही. ठरविलेल्या किंमतीपेक्षा ज्यास्त किंमतीस विकणे गुन्हा आहे. युद्धापूर्वीच्या किंमतीच्या मानाने नियंत्रित किंमती ३३% ज्यास्त आहेत.

मद्रास सहकारी कायद्यांत दुरुस्ती

ओरिसा प्रांतांत नोंदण्यांत आलेल्या सहकारी सोसायट्यांना त्यांचे मद्रास प्रांतातील लोकांकडील येणे वसूल करण्याचा अधिकार देणारी दुरुस्ती मद्रास सहकारी सोसायट्यांच्या कायद्यांत नुकतीच करण्यांत आली आहे. मद्रासमधून ओरिसाकडे वर्ग करण्यांत आलेल्या विभागांतील सोसायट्यांचे सभासद मद्रास प्रांतांत आहेत, त्यांचेकडील येण्याच्या वसुलीसंबंधी तरतूद मद्रासच्या कायद्यांत नव्हती, ती आतां करण्यांत आली आहे.

म्हैसूर संस्थानांतील सहकारी प्रगति

म्हैसूर संस्थानांत २,०९० सहकारी पतपेढ्या असून त्यांचे भाग भांडवल ५५ लक्ष रुपये आहे. त्यांचे एकूण सेवते भंडवल २ कोटी, ८० लक्ष रुपये आहे. सोसायट्यांकडील ठेवींची रकम १ कोटी ४० लक्ष रुपये आहे. गेल्या वर्षी त्यांना ४३ लक्ष रुपये नफा झाला. म्हैसूरमध्ये ६६ लॅंड मार्गेज सोसायट्या आहेत. लॅंड मार्गेज बँकेने आतांपर्यंत २२ लक्ष रुपयांची कर्जे दिलेली आहेत. ३१३ सोसायट्यांनी धान्यपुरवठ्याचे काम सुरू केले आहे. मार्केटिंग सोसायट्यांची संख्या ३० झाली आहे.

तीन प्रमुख रेल्वेज सरकारकडे जाणार

हिंदुस्थानांत आतां फक्त तीन रेल्वेजची व्यवस्था कंपन्यांकडे आहे; त्या तीनही सरकारने विकत घेण्यासंबंधी वाटाघाटी चालू आहेत. येत्या रेल्वे बजेटाचेवेळी त्यासंबंधी निर्णय जाहीर होईल, अशी अपेक्षा आहे. बंगाल-नागपूर रेल्वे, साउथ इंडियन रेल्वे व सदर्न मराठा रेल्वे ह्या लवकरच सरकारच्या मालकीच्या होणार, असा त्याचा अर्थ आहे. ईस्ट इंडिया रेल्वे व ग्रेट इंडियन पेनिनसुला रेल्वे ह्यांच्याशी सरकारचे झालेले करार संपण्याची वेळ १९२४ व १९२५ मध्ये आली, त्यावेळी मध्यवर्ती असंखलीने करार संपल्यावर रेल्वेजची व्यवस्था सरकारने स्वतःकडे घ्यावी, असा ठराव केला व त्यानंतर बहुतेक सर्व रेल्वे फाटे त्यांचे भाडेपट्टे संपले त्याप्रमाणे सरकारकडे आले. वरील तीन कंपन्यांपैकी बंगाल नागपूर रेल्वेची स्थापना १८८७ साली झाली, साउथ इंडियन रेल्वे १८९१ मध्ये अस्तित्वांत आली. सदर्न मराठा रेल्वे सर्वांत जुनी असून १८५३ साली स्थापन झालेली आहे.

हिंदुस्थान सरकारचे उत्पन्न-सर्च

१९४३-४४ च्या पहिल्या सहा महिन्यांत हिंदुस्थान सरकारने आपल्या उत्पन्नापेक्षा ५८ कोटी रुपये ज्यास्त सर्च केला आहे. लष्करी सर्च १०४ कोटी रुपये झाला.

नव्या चलनी नोटा

रिझर्व्ह बँकेचे नवे गव्हर्नर, श्री. देशमुख, ह्यांच्या सहीच्या चलनी नोटा लवकरच प्रसूत होतील. अर्थात, पूर्वीच्या नोटा चालू रहातीलच.

अनुक्रमणिका

पृष्ठ	पृष्ठ
१ विविध माहिती ... ३६२	सुधारणेची योजना-मद्रास प्रांतातील दारूबंदी उठली- शेतीकडे आणि मालविका- इ. को. रिव्यू.
२ सहकारी चळवळीचे सिंहावलोकन ... ३६३	६ सानापूर तालुक्यातील सहकारी चळवळ ... ३६६
३ ट्रेसरी बिलाची विक्री ... ३६४	७ पुणे सॅ. बँकेचा सहकार समाह ... ३६७
४ औद्योगिक संशोधनाचे महत्त्व ... ३६४	८ सहकारी दिन ... ३६८
५ स्फुट विचार ... ३६५	
अन्नपुरवठ्याची असेसमेंटची चर्चा-मिडिश शेतीच्या	

अर्थ

बुधवार, ता. २४ नोव्हेंबर, १९४३

सहकारी चळवळीचे सिंहावलोकन

शेतीशी संलग्न असलेल्या संस्था

युद्धपरिस्थितीचे परिणाम ह्या देशातील सर्व आर्थिक व्यवहारांत कमी-अधिक ठळकपणाने होत आहेत. धान्यादिक खाद्य पदार्थांची टंचाई व विषम वाटणी, नित्य उपयोगाच्या वस्तूंच्या बाजारभावांत चढ, इत्यादि परिणामांचा प्रभाव जनतेच्या रहाणीवर होत असलेला दिसत आहे. शेतकरी वर्ग ह्या घडामोडींपासून अलिप्त रहाणे शक्य नाही आणि म्हणून त्यांच्या संघर्षांत शेतीशी संलग्न असलेल्या सहकारी संस्थांच्या स्थितीची कल्पना देणे आवश्यक आहे. गेल्या वर्षाची म्हणजे १९४२-४३ सालची त्या संस्थांची माहिती उपलब्ध असती तर ती अधिक उपयुक्त झाली असती. पण ही माहिती संकलित व अधिकृत स्वरूपांत अजून प्रसिद्ध झालेली नाही आणि सरकारच्या विद्यमान १९४१-४२ सालाबाबतचे सहकारी संस्थांचे त्रोटक इतिवृत्त नुकतेच प्रसिद्ध झाले आहे त्यावरच आज समाधान मानून घेणे प्राप्त आहे. शेतीच्या मालास अलीकडे बरे भाव आल्याने शेतकऱ्यांची स्थिति थोडीशी अनुकूल झाली आहे. तथापि त्यांस जरूर असलेले कापड, राकेट, लोखंड, सत, बैल इत्यादि जिनसांच्या किंमतीत भरमसाट वाढ झाल्याने ही अनुकूलता मर्यादित होणे स्वाभाविक आहे. ह्या संबंधांत शेतीच्या हंगामाची स्थितिही लक्षांत घेणे आवश्यक असते हे ध्यानांत ठेवले पाहिजे. १९४१-४२ सालचा विचार करता असे दिसून येते की त्या वर्षाची पिके त्यापूर्वीच्या सालाच्या मानाने कमी समाधानकारक होती. तथापि, चढलेल्या बाजारभावामुळे शेतकऱ्यांच्या हाती चार अधिक पैसे येऊन त्यांचे कर्जफटीचे सामर्थ्य थोडेबहुत वाढणे अपेक्षित आहे आणि ही अपेक्षा सहकारी अहवालांत दिलेल्या आकड्यांवरून निराधार नाही असे दिसून येते.

चालवता येणे शक्य नाही अशा शेती पतपेठ्या बंद करून नवीन पेठ्या सावधगिरीने काढावयाच्या, हे दुहेरी धोरण सहकारी खात्याने वृत्तीताच्या वर्षी चालू ठेवले होते. त्यास अनुसरून २२ मंडळांच्या बंद करण्यांत आल्या व ७० नवीन नोंदल्या गेल्या. ह्या

संस्थांची एकूण संख्या ३८२५ इतकी झाली. त्यांचे एकूण भांडवल २६४ लक्ष रुपये होते आणि पूर्वीच्या वर्षाचे मानाने ते ५३ लक्ष रुपयांनी कमी होते. ही घट होण्याचे मुख्य कारण लिक्विडेशनमध्ये निघालेल्या सोसायट्यांचे भांडवल वजा झाले हे होय. तरीही ह्या संस्थांची स्थिति समाधानकारक होती असे म्हटले पाहिजे. याचे एक गमक म्हणजे १ लक्ष, २० हजार रुपये पर्यंतची वसूल न होण्यासारखी कर्जे रिझर्व्ह फंड सार्ती सची टाकली गेली तरी ह्या आणि इतर फंडांत २३ लक्ष रुपयांची वाढ झाली, हे आहे. शेतीसंलग्न संस्था अधिकाधिक स्वावलंबी होऊ लागल्या आहेत ह्याचे दुसरे चिन्ह त्यांच्या स्वतःच्या मालकीच्या भांडवलांत होत असलेली वाढ हे होय. हे मालकी भांडवल सोसायट्यांनी घेतलेली कर्जे व ठेवी इत्यादींच्या एकूण रकमेपेक्षा १३३ लक्ष रुपयांनी वाढले असून ते एकूण सेक्रेट्या भांडवलाच्या ५२ टक्क्यांइतके आहे. म्हणजे शेती सोसायट्या आपले व्यवहार निम्मे भांडवल स्वतःचे घालून व निम्मे बाहेरून घेऊन चालवतात असे झाले.

सोसायट्यांच्या सभासदांकडे कर्जाच्या थकवाक्या वाढल्या असल्याचा बोभाटा आज कित्येक वर्षे चालला आहे. शेतीच्या मालाच्या किंमती चढल्या असता ह्या चढीचा परिणाम अधिक प्रमाणांत कर्जफेड होण्यांत झाला पाहिजे. ह्या दृष्टीने पाहिले असता १९४१-४२ सालांत प्रगति झाल्याचे दृष्टीस पडते. ह्या संबंधांत सरकारी अहवाल म्हणतो:—“ प्रांतातील एकंदर वसुल्या लगत पूर्वीच्या वर्षातील वसुल्यापेक्षा जवळ जवळ १९३ लक्ष रुपयांनी वाढल्या. येणे झालेल्या रकमाशी वसूल झालेल्या रकमांचे शेकडा प्रमाण ३९.८ आहे, तर तेंच मागील साली ३२.२ इतके होते. वर्षाअखेरीस एकूण थकवाकी सुमारे १४३ लक्ष रुपयांनी कमी होऊन तिची रकम १,२६,५४,९६४ रुपये होती ती रुपये १,१२,१०,०३९ इतकी कमी झाली. थकवाक्यांचे एकूण कर्जाशी शेकडा प्रमाण ५२ पडले, तर तेंच लगत पूर्वीच्या वर्षी ५७ होते. येणे झालेल्या रकमाशी तिचे प्रमाण ५४.२ इतके पडले तर तेंच लगत पूर्वीच्या साली ५९.१ इतके होते. यावरून असे दिसते की, पतीवर कर्जे देण्याच्या शेतकऱ्यांच्या चळवळीशी जिवाह्याचा संबंध असलेल्या या एका भागांत स्पष्ट व महत्त्वाची सुधारणा झाली व तिची व्याप्ति मागील पांच वर्षांपेक्षा कोणत्याही एका वर्षातील सुधारणेपेक्षा अधिक आहे.”

वरील उताऱ्यांत निर्दिष्ट केलेली सांपत्तिक प्रगति स्वागताई आहे, पण ती विशेष ठळक आहे असे म्हणता यावयाचे नाही. १९४२-४३ सालचे आकडे प्रसिद्ध झाले असता परिस्थिति गेल्या वर्षी अधिक समाधानकारक झाली होती असे दिसत अशी अपेक्षा आहे. अहवालाचे साली मन्टिपर्वज सोसायट्यांची संख्या ३ नी वाढून ७३ झाली आणि त्यांच्या व्यवहारांत सर्वांगीण प्रगति घडून आली. ह्या संस्थांनी शेतीच्या व वर्गुती उपयोगासाठी लागणाऱ्या १ लक्ष, २१ हजार रुपये किंमतीच्या वस्तु पुरवल्या आणि ३ लक्ष, ९६ हजार रुपये किंमतीच्या शेतीचा माळ विकला. त्यांस वर्षाचे काठी ९,४८० रुपये कमिशनची प्राप्ति झाली. ह्या सर्वच संस्था चांगल्या स्थितीत आहेत असे म्हणता येत नाही. तथापि, स्थानिक परिस्थितीस व अडचणीस त्या तोंड देत आहेत. केवळ कर्जे देण्याचा व्यवहार करणाऱ्या पतपेठ्यांचे क्षेत्र आकुंचित असून सहकारी संस्थांनी आपल्या सभासदांच्या

एकूण जीविताचा पगमर्भ घेतल्याचाचून शेतकऱ्यांचा घंदा व त्यांची रहाणी सुधारणार नाही ह्या कल्पनेने मल्टिपर्पज सोसायट्यांची स्थापना करण्यांत आली आहे. या दृष्टीने त्यांच्या प्रगतीकडे आशामूलक भावनेने लोकांनी पाहणे स्वाभाविक आहे. शेतीविषयक नॉनकेटिड संस्थांची प्रगति सारसी होत आहे. त्यांची संख्या ३४ नी वाढून १९४१-४२ मध्ये ४१३ झाली. त्यांनी केलेल्या एकूण विक्रीची रकम ११४ लक्ष रुपयांची १३० लक्ष रुपयांपर्यंत वर गेली. ह्या संस्थांमध्ये कपास विक्रीच्या सोसायट्यांस महत्त्वाचे स्थान आहे आणि त्यांची संख्या ४५ होती. त्यांनी ७३ लक्ष, ६९ हजार रुपये किंमतीच्या कापसाची विक्री केली. पूर्व सानदेश जिल्ह्यांत जरीला जातीच्या कापसाच्या बियाण्याची वाढ आणि तयार होणाऱ्या कापसाची सहकारी मंडळांमार्फत विक्रीची व्यवस्था ह्या गोष्टी प्रस्तुत बाबतीत लक्षांत ठेवण्यासारख्या आहेत. ह्या योजनेत सुरत नमुन्याच्या १६ विक्रीच्या संस्थांच्या स्थापनेचा समावेश होतो.

हैद्राबादत ट्रेझरी विलांची विक्री

हैद्राबाद संस्थानांत ट्रेझरी विलांची पद्धत सुरू होणार आहे, हे प्रसिद्ध झालेच आहे. ह्या पद्धतीमुळे सरकारला जवळ रोख रकम मोठ्या प्रमाणांत बाळगण्याचे कारण उरत नाही व त्याला जरूर ते पैसे अल्प व्याजाने तात्पुरते मिळू शकतात. निजाम सरकार, हिंदुस्थान सरकारप्रमाणेच, ट्रेझरी विलांसाठी टेंडरें मागविले. हैद्राबाद स्टेट बँकेत एक बंधू पेटी ठेवण्यांत येईल, त्याची किष्ठी बँकेच्या विशिष्ट अधिकाऱ्याजवळ राहील. ठराविक वेळेला पेटी उघडली जाईल. टेंडरच्या अर्जांत अर्जदारांनी ट्रेझरी विलांची मुदत, हव्या असलेल्या विलांची रकम व अर्जदार देण्यास तयार असलेली किंमत, ही नमूद करावयाची असतात. प्रत्येक १०० रुपयांच्या ट्रेझरी विलास अर्जदार किती रुपये, आणे, पै देणार हे त्याने स्पष्ट केले पाहिजे. टेंडरें तपासून त्यांची रकम संख्या व देऊं केलेली किंमत ह्यांचा तपशील बँक सरकारच्या फडनविशी सात्याकडे पाठविले. टेंडरें स्वीकारल्यावर त्यांचा निकाल यशस्वी अर्जदारांस कळविण्यांत येईल. इतर अर्जदारांसहि तो पाठविण्यांत येईल. एकाचा अर्जदाराने ठराविक दिवशी त्याने मागितलेली ट्रेझरी विले घेतली नाहीत, तर फडनविशी साते त्याच्या वरील दराची टेंडरें स्वीकारून, मूळ अर्जदाराकडून दोहोंमधील फरक स्वसूल करील.

सहकारी शिक्षणाचा वर्ग

मुंबई प्रांतिक सहकारी इन्स्टिट्यूटकें भरविण्यांत आलेला सहकारी शिक्षणाचा वर्ग १५ नोव्हेंबर रोजी सुरू झाला. प्रारंभी दि. ब. काजी ह्यांचे " राष्ट्रीय आर्थिक संसारांत सहकाराचे स्थान " ह्या विषयावर व्याख्यान झाले. ६ डिसेंबर रोजी इन्स्टिट्यूटचे अध्यक्ष सर जनार्दन मदन हे वर्गाचा समारोप करतील. श्री. वैकुंठराय मेहता, श्री. आर. एन. त्रिवेदी, श्री. आर. जी. सरय्या, श्री. एल. के. भागवत, श्री. के. एम. ठाकरे, श्री. एन. पी. भागवत, श्री. ए. आर. कुलकर्णी, श्री. एन. व्ही. नायक, दि. ब. गांधी, डॉ. एम. जी. भगत, श्री. एन. डी. वैद्य, श्री. के. सी. देसाई, र. ब. दिवाणजी, श्री. आर. एम. तळपदे, प्रो. वा. गो. काळे, रा. ब. कवि इत्यादि सहकारी चळवळींतील तज्ञांची भाषणे वर्गामध्ये चालू आहेत.

औद्योगिक संशोधनाचे महत्त्व

ग्रेट ब्रिटनला युद्धोत्तर काळांत आपल्या नागरिकांचे रहाणीचे उच्च मान टिकवावयाचे असेल, तर त्याला आपली निर्गत पुष्कळच वाढवावी लागेल, हे आतां अगदी स्पष्ट आहे. त्याचा अर्थ, ब्रिटिश कारखाने ज्यास्त कार्यक्षम झाले पाहिजेत व त्यांनी नवे नवे जिन्नस तयार करून परदेशी घाडले पाहिजेत. १९ व्या शतकांतील प्रगतिवादी आतां प्रगति सोपी रहाणार नाही व औद्योगिक संशोधनाची शिकस्त करून उत्पादनास शास्त्रीय जोड दिल्याविना भागणार नाही, असा इशारा सर हॅरॉल्ड हार्टले ह्यांनी आपल्या ताज्या पुस्तकांत दिला आहे. संशोधनामुळे औद्योगिक उत्पादनांत एकसारखे चैतन्य येत रहाते, परंतु जर्मनी व अमेरिका ह्यांचे मानाने ग्रेट ब्रिटन संशोधनाकडे पुरेसे लक्ष देत नाही, अशी त्यांची तक्रार आहे. विश्वविद्यालयांतील संशोधनांत अत्यंत उपयुक्त असा शोध अवचित लागून जातो. लॅंगमूरने गॅसने भरलेल्या विजेच्या दिव्याचा शोध लावला, त्यामुळे एकट्या ग्रेट ब्रिटनमधील दिव्यांच्या वार्षिक खर्चात ५ कोटि पौंडांची बचत होते. लेड पथिलमुळे पेट्रोलच्या एंजनाची कार्यक्षमता वाढून त्यामुळे दरसाल २ अब्ज गॅलन पेट्रोल कमी लागते. रबराच्या व्हल्कलायझेशनसाठी द्रव्ये (अॅक्सिलरेटर्स) वापरल्यामुळे सांच्यावर कराव्या लागणाऱ्या भांडवली खर्चात १३ कोटि पौंडांची बचत होते. मोटारीच्या टायरीसंबंधी संशोधनामुळे, त्या पूर्वी ३ हजार मैल जात असत, त्याऐवजी २० हजार मैल जाऊं लागल्या आहेत. ह्या सर्व बचतीचा फायदा वरील सुधारणा घडवून आणणारे कारखाने व उद्योगधंदे ह्यांस मिळत आहे. औद्योगिक संशोधनाचेच हे फळ आहे. त्यावर केलेला खर्च हा पुढील अडचणींतून बाहेर पडण्यासाठी एक प्रकारे उत रलेल्या विम्याचा हसाच समजला पाहिजे. १९४० साली अमेरिकेंत २,२०० प्रयोगशाळांतून ७० हजार शास्त्रज्ञ संशोधन करीत होते व त्यावर ६० कोटि पौंड खर्च झाला. ग्रेट ब्रिटनमधील तत्सम खर्चाच्या दसपट ही रकम आहे. अमेरिका व जर्मनी ह्यांची गोष्ट बाजूस ठेवली, तरी ग्रेट ब्रिटनसुद्धा हिंदुस्थानच्या मानाने संशोधनाचे क्षेत्रांत कुठल्या कुठे पुढे गेला आहे, हे लक्षांत ठेवले पाहिजे. विश्वविद्यालयांचे उत्पन्न वाढले पाहिजे, कारखानदारांना व सरकारला संशोधनाचे महत्त्व पटले पाहिजे व त्यावर मोठा खर्च करण्याची त्यांची तयारी झाली पाहिजे. सोपे शोध पूर्वीच लागून गेले असल्यामुळे ह्यापुढील संशोधन ज्यास्त मेहनतीचे, खर्चाचे व चिकट्याचे आहे, हे उघड आहे.

कपाशीच्या सहकारी जिनिंग फॅक्टरीचा उद्घाटन समारंभ

सटाणा को, सीड सग्राय अँड सेल सोसायटी लि. च्या कपाशीच्या सहकारी जिनिंग फॅक्टरीचा उद्घाटन समारंभ बुधवार ता. २४-११-४३ रोजी सायंकाळी ५ वाजतां सुमुहूर्तावर फॅक्टरीच्या जागेमध्ये मि. एस. एम. इक़म, आय. सी. एस., राजिस्ट्रार, को. सो. मुंबईप्रांत, पुणे, यांच्या अध्यक्षतेखाली होणार आहे.

हिंदी आर्थिक परिषद

हिंदी आर्थिक परिषदेचे येते अधिवेशन मद्रास येथे डॉ. बी. व्ही. नारायणस्वामी नायडू ह्यांच्या अध्यक्षतेखाली मद्रास विश्वविद्यालयातफे ३० आणि ३१ डिसेंबर व १ जानेवारी रोजी भरणार आहे.

स्फुट विचार

अन्नपुरवठ्याची असेंब्लीत चर्चा

बंगालमधील दुःसद दुष्काळी परिस्थितीच्या कारणसंबंधाने एवढे तीव्र मतभेद व्यक्त झाले आहेत आणि दोषारोप करण्यांत आले आहेत की, मध्यवर्ती असेंब्लीच्या अधिवेशनांत त्या प्रश्नावर खडाजंगी होणे अपेक्षितच होतें. अन्नपुरवठ्याच्या चर्चेस सरकारने त्यास संधि देऊन सभासदांच्या मनांतील मळमळीस बाहेर पडण्यास वाट करून दिली. ह्या चर्चेत सर्व पक्षांच्या व गटांच्या पत्रासाचे वर सभासदांनी भाग घेतला आणि विन सरकारी बाजूकडून कटक टीकेची सरबत्ती सरकारवर झाली. मध्यवर्ती सरकारने वेळीच सावध राहून बंगालच्या दुष्काळाचा प्रश्न समाधानकारक रीतीने हाताळावयास हवा होता आणि त्याच्या हलगर्जीपणाची व इतर कारणांची प्रकट चौकशी ताबडतोब झाली पाहिजे असे बहुसंख्य सभासदांचे म्हणणे होतें. तथापि, अशा चौकशीच्या स्वरूपाविषयी असेंब्लीचे एकमत झाले नाही आणि त्या बाबतीतल्या सर्व सूचना अमान्य झाल्या. असेंब्लीमधील चर्चेने अन्नपुरवठ्याच्या प्रश्नावर सर्व अंगांनी झगझगीत प्रकाश मात्र पाडला आणि तीमधून पुढील घोरणाची स्वच्छ आसणी बाहेर आली हा एक सुपरिणामच समजला पाहिजे. आलेल्या कटु अनुभवाने शाहाणे होऊन सर्व देशभर धान्याची योग्य वांटणी कशी करणे आवश्यक आहे यासंबंधाने सर जगदीश प्रसाद श्रीवास्तव, सर ए. रामस्वामी मुदलियार इत्यादि सरकारतर्फेच्या वक्त्यांनी योजना पुढे मांडल्या त्यांकडे लक्ष वेधणे आवश्यक आहे. धान्य हिंदुस्थानाबाहेर जाणार नाही आणि त्याची शक्य तेवढी आयात केली जाईल; धान्याचे बाजारभाव नियंत्रित होतील आणि रेशनिंगचा शक्य तितका विस्तार केला जाईल. या दोन बाबींस पंजाब व सिंध ह्या फाजील धान्यपुरवठ्याच्या प्रांतांचा विरोध होता. त्यांस सर ए. रामस्वामी ह्यांनी ठसठशीत उत्तर दिले. स्वतःस नको असलेले धान्य इतरांस पुरवण्यांत हे प्रांत कोणताहि उपकार करित नाहीत आणि त्यांनी सर्वांबरोबर स्वार्थत्याग केलाच पाहिजे असे त्यांनी सांगितले. धान्याच्या किंमतीचे नियंत्रण होईल ते शेतकऱ्यांचे हितसंबंध संभाळूनच केले जाईल असे आश्वासन सरकारतर्फे देण्यांत आले, ते महत्त्वाचे आहे. रेशनिंग व भावनियंत्रण मुंबई प्रांतांत अगदी वेळी चालू करण्यांत आले ह्याबद्दल त्यांचे अभिमान कण्यांत आले ही समाधानाची गोष्ट आहे. इतर राष्ट्रीय महत्त्वाच्या बाबी-प्रमाणे अन्नपुरवठ्याचे संबंधांत हिंदुस्थानाचा एक ऐनजिन्सी लोकांचा गट ह्या नात्याने विचार होण्याचे अगत्य बंगालमधील दुष्काळी परिस्थितीने स्पष्टपणाने निर्दर्शनास आणले आहे.

ब्रिटिश शेतीच्या सुधारणेची योजना

अन्नाचा, विशेषतः धान्यांचा पुरवठा वाढवून युद्धोत्तर काळांत उत्पन्न होणाऱ्या परिस्थितीत त्यांची वाटणी सर्व जगभर गरजेस अनुसरून कशी करावी ह्याचा विचार आंतरराष्ट्रीय व राष्ट्रीय दृष्टींनी इंग्लंड व अमेरिका ह्या देशांत चालला आहे. इंग्लंडमध्ये कौन्सिल ऑफ अॅग्रीकल्चरच्या स्थायी समितीने ह्या प्रश्नाची चर्चा करून तीमधून निघणारे निर्णय नमूद केले आहेत. त्यांचा उद्देश इंग्लिश शेतीची सुधारणा करून तिचे उत्पादन सामर्थ्य वाढवणे

हा आहे आणि त्यांचा अपेक्षित परिणाम जनतेच्या रहाणीचा दर्जा उच्च करणे हा आहे. इंग्लंडच्या भौद्योगिक व आर्थिक घटनेत शेतीस योग्य स्थान देऊन शेतकरी व इतर जनता ह्यांस समाधानकारक वाटेल अशा रीतीने पुनर्रचना घडवून आणणे हा आपल्या चर्चेचा हेतु असल्याचे सांगून वरील समितीने साठील उद्दिष्टे नमूद केली आहेत—(१) शेतांची उत्पादकता वाढवणे आणि जमिनीचा कस अबाधित राहणे, (२) ब्रिटिश जनतेच्या आरोग्यास आवश्यक असलेली पिके निघण्यास उत्तेजन देणे, (३) खेडेगावी लोकांची रहाणी सुधारणे आणि (४) ह्या लोकांचा धंदा आकर्षक करून त्यांची संख्या वाढवणे. शेतकऱ्यांस आपल्या मालाच्या योग्य किंमती मिळण्यावर समितीचा कटाक्ष आहे. जकातीचे संरक्षण आणि आयातीस मर्यादा हे उपाय इंग्लिश शेतीस उपकारक होणार नाहीत असे तिचे मत असल्याने इंग्लिश शेतकऱ्यांस त्यांच्या मालाचा योग्य भाव मिळण्याचे दुसरे उपाय तिने सुचवले आहेत. हा उद्देश सफल होण्यास ब्रिटिश सरकारास द्रव्यसहाय थावे लागणार असून जनतेनेहि स्वार्थत्याग केला पाहिजे अशी अपेक्षा आहे. ह्या प्रकारच्या योजनांचा हिंदुस्थानांतहि विचार होणे आवश्यक आहे.

मद्रास प्रांतातील दारूबंदी उठली

मद्रास प्रांतातील ताढीची व विलायती दारूची दुकाने दारूबंदीमुळे बंद होती, ती १ जानेवारी, १९४४ पासून पुनः सुरू करण्यांत येतील. “दारूबंदी उठल्यामुळे सरकारचे उत्पन्न वाढेल, त्यांतून वाढलेला सर्व अंशतः भरून येईल. ताज्या ताढीत उपयुक्त अन्न द्रव्ये असतात, ती मजूर वर्गास उपलब्ध करून दिल्याचेहि त्यामुळे श्रेय मिळेल.” असे त्यासंबंधातील पत्रक म्हणते. दारूबंदीसंबंधी लोकांचा प्रारंभीचा उत्साह मावळला असून, दारूबंदीचा कायदा सर्रास मोडला जाणे कायद्याच्या इभ्रतीच्या दृष्टीने अनिष्ट आहे, असेहि सरकारचे म्हणणे आहे. मद्रास प्रांतातील चार जिल्हांत दारूबंदी करण्यांत आली होती, ती आता उठवण्यांत येत आहे. सरकारचा हा निर्णय लोकांना स्वचित समाधानकारक वाटणार नाही, कारण दारूबंदीचे सुपरिणाम सिद्ध झालेले आहेत. प्रांतिक सरकारचा वाढता स्वर्च भागविण्यासाठी दारूवानाचे उत्पन्न आवश्यक ठरणे, हे चमत्कारिक आहे. दारूबंदीचे घोरण प्रांतिक सरकारने आसले, तेव्हा त्याच्या विरोधकांनी, दारूवरील कराचे उत्पन्न नाहीसे झाल्यामुळे प्रांतिक सरकारास शिक्षण, आरोग्य, इत्यादि उपयुक्त बाबींवर स्वर्च करण्यास सवड राहणार नाही, अशी टीका केली होती. ह्या दृष्टीने दारूबंदी नेहमीच अव्यवहार्य ठरेल व तिचा उपक्रम केव्हाहि अशक्यच होईल. अहमदाबाद शहरातील दारूबंदीमुळे तेथील मजुरांची स्थिति सुधारली त्याची माहिती मुंबई सरकारने १९३९ साली केलेल्या चौकशीच्या रिपोर्टात दिलेली आहे. मद्रास प्रांतातील सेठम जिल्ह्यातील शेतकरी व मजूर ह्यांची आर्थिक स्थिति दारूबंदीमुळे कशी सुधारली, ह्याची तपशीलवार माहिती त्या उपक्रमाच्या चौकशी रिपोर्टात त्यावेळी प्रसिद्ध झालेली आहे. मंत्रांचे काळांत उत्पन्न पुढे येत नाही व युद्धकाळांत स्वर्च वाढतो, ह्या दोन्ही गोष्टी परिणामतः सारख्याच आहेत व मंत्रीमध्येहि दारूबंदी सुरू होऊ शकती ती युद्धकाळांत चालू ठेवणे अशक्य नव्हते, असाच

ग्रह सामान्यतः होईल. दारूबंदीसारखा अत्यंत महत्त्वाचा व लोक-हितकारक उपक्रम बंद पटवणे सरकारी घोरणाच्या सातत्यावरील विश्वासाच्या दृष्टीनेहि अनिष्टच ठरेल.

शेतीकडे आणि मालविक्री ह्यांची सांगड

संयुक्त प्रांताच्या सहकारी नियतकालिकाच्या गेल्या महिन्याच्या अंकात श्री. वैकुण्ठराय मेधा ह्यांचा शेती पतपेढ्यांच्या सभासदांनी घेतलेल्या कर्जाची फेड आणि त्यांच्या मालाच्या विक्रीची व्यवस्था ह्या विषयावरील विचारपरिप्लुत लेख प्रसिद्ध झाला आहे. कर्जे देण्याच्या जुन्या सावकारी पद्धतीमुळे शेतकरी वर्गाची पिडवणूक झालेली ठळकपणाने दिसून आल्याने हिंदुस्थानात तिच्या जागी सहकारी तत्त्वावर अविधित झालेली व्यवस्था उभारण्यात आली; तथापि, स्वतःच्या सभासदांस दिलेल्या कर्जाची वसुली करण्याची परिणामकारक तरतूद न झाल्याने ह्या संस्थांस अडचण भासू लागली. ह्या गोष्टीकडे लक्ष वेधून सदरहू अडचण दूर करण्यासाठी योजनांत आलेल्या कायदेवजा उपायांचा त्रोटक इतिहास श्री. वैकुण्ठराय यांनी दिला आहे. सोसायट्यांनी दिलेल्या कर्जातून काढलेल्या पिकामधून त्या पैशाची फेड होण्याची सक्ती, ह्या पिकांवर सोसायट्यांस अग्र हक्क देणे, कर्जफेड केल्यावाचून पिकाची वासलात लावणाऱ्या सभासदांस दंड करणे, इत्यादि उपायांचा उपयोग करून पहलण्यांत आला आहे. परंतु ते यशस्वी न ठरल्याने कर्जे देणाऱ्या संस्थांनीच सभासदांचा माल विकणे आणि त्यांस जरूर असलेला माल पुरवणे इत्यादि कामे करावी, ह्या प्रकारच्या पद्धतीस महत्त्व देण्यात आले. हा घटाव कसा घडून आला आणि त्याचे स्वरूप व उपयुक्तता काय आहे, ह्याचे विवेचन श्री. वैकुण्ठराय ह्यांनी मार्मिक रीतीने केले आहे. आवश्यक असेल तेवढेच कर्जे देणे, त्या पैशाचा विनियोग योग्य कार्यासाठी व्हावा ह्याविषयी खबरदारी घेणे, शेतकऱ्यांच्या माल विक्रीचा चोख व्यवहार करणे इत्यादि प्रकारांनी सभासदांच्या संबंद आर्थिक जीवनाचा सहकारी संस्थांनी परामर्श घेणे, अशा स्वरूपाच्या योजना अलीकडे अमलांत आणल्या जात आहेत. मल्टिपर्पज सोसायट्यांच्या स्थापन झाल्या आहेत त्यांचा उद्देश तरी हाच आहे. शेतकऱ्यांच्या पैशाच्या व आर्थिक साधनांच्या गरजा वेळच्यावेळी भागवणे आणि त्यांनी घेतलेल्या कर्जाची फेड सुलभ करणे ह्या दोन गोष्टी त्यायोगाने साधतात. "सहकारी कर्जे नियंत्रित कर्जे असतात" म्हणजे, पतपेढ्यांच्या सभासदांनी काढलेल्या कर्जाचा सदुपयोग होण्याची सक्त व्यवस्था असते असे सांगण्यात येते. हे तत्त्व कृतीत उतरण्यास श्री. वैकुण्ठराय ह्यांनी प्रतिपादल्याप्रमाणे शेती-कर्जे व शेतीमालाची विक्री ह्यांची सहकारी संघटनेने सांगड घातली जाणे अगत्याचे आहे. ह्यासाठी सरकारने जादा खर्च करून देखरेखीची वगैरे व्यवस्था केल्यास तो पैशाचा सदुपयोगच होणार आहे. मद्रास प्रांतांत अशी तजवीज झाली आहे, हे येथे लक्षांत घेण्यासारखे आहे.

"इंडियन को-ऑपरेटिव्ह रिव्ह्यू"

ह्या त्रैमासिकाचा जुलै-सप्टेंबरचा अंक नुकताच प्रसिद्ध झाला आहे. त्यांत मुंबई प्रांतिक को-ऑपरेटिव्ह इन्स्टिट्यूटचे ह्या संस्थेच्या रजतोत्सवानिमित्त गौरवपर व अभिर्नूनात्मक संपादकीय स्फुट प्रसिद्ध झाले आहे. हिंदुस्थानातील घान्योत्पादना-

संबंधाने विवेचन करणारा एक वाचनीय लेखहि त्यांत आला आहे. हे उत्पादन अपुरे असल्याने ते वाढवणे जाण्याची आवश्यकता त्या लेखांत प्रतिपादली आहे. सहकारी संस्थांच्या बाबतून त्या संशोधनाच्या प्रकाशनाचा उपक्रमहि करण्यांत आला आहे. सहकारी संघटनांच्या तत्त्वावर हिंदी शेती उभारण्याचे महत्त्व वाचकांच्या नजरेस संपादकांनी आणिले आहे. हिंदुस्थानच्या निरनिराळ्या प्रांतांतील सहकारी चळवळीची माहिती नेहमीप्रमाणे देण्यांत आली असून इतर ठिकाणी चाललेल्या सहकारी व शेतीविषयक घडामोडींची हकीकतहि ह्या अंकांत आहे. प्रस्तुत अंक उद्बोधक आणि वाचनीय आहे.

सातारा जिल्ह्यातील खानापूर तालुक्यामधील सहकारी चळवळ

थोडक्यांत गोषवारा

या तालुक्यांत एकंदर ३३ सोसायट्या असून त्या सर्व सोसायट्यांमध्ये सुमारे १२०० मेंबर आहेत व सर्व मेंबरांनी बहुतेक शेतीच्या चालू कामासाठीच कर्जे घेतलेली आहेत. दुष्काळी भागांमधील सोसायट्यांतील मेंबरांना 'दुष्काळी' कर्जेहि देण्यांत आलेली आहेत.

या सोसायट्यांना लागणारे भांडवल त्यांनी आपले शेअर खपवून व मेंबरांच्या ठेवी स्वीकारून व जरूरीप्रमाणे प्रांतिक सहकारी बँकेचे कर्जे घेऊन उभारलेले आहे. कांहीं सोसायट्या नॉन-मेंबर ठेवीही स्वीकारतात पण त्यांना बँकेचे कर्जे मिळत नाही. या सर्व सोसायट्यांनी आपल्या मेंबरांना सुमारे १। लाख रुपयांची कर्जे दिलेली आहेत. दुष्काळी भागांत असलेल्या सोसायट्यांनी आपल्या मेंबरांकडून वसूल व्हावयाच्या कर्जास तहकुबीहि दिलेली आहे.

या तालुक्यांतील बहुतेक सोसायट्या तालुक्याच्या पूर्व भागातच जास्त आहेत. वेरळा व नांदणी या नद्यांच्या काठावरील आसपासच्या व तासगांव-सातारा आणि विटे-कराड या मुख्य रहदारीच्या रस्त्यांच्या नजीकच्या गांवांचे सहकारी सोसायट्यांचा प्रसार चांगला झाला आहे. या सर्वांच्या केंद्रस्थानी असलेल्या गांवांचे या सर्व सोसायट्यांचे सुपरवायझिंग युनियनचे ऑफिस आहे. तालुक्याचा पश्चिम भाग बराच डोंगराळ असल्यामुळे व वहातुकीच्या सुलभ साधनांचा तथे अभाव असलेमुळे तिकडे सहकारी चळवळीचा प्रसार झाला नसावा.

या तालुक्यास रेल्वेचा अजिबात संपर्क नसलेमुळे शेतकऱ्यांना आपला माल विकावयास सोईस्कर पेठ जवळपास नाही. त्यांच्या मालाची खरेदी-विक्री करणाऱ्या एकाद्या सहकारी संस्थेची उणीव या भागांत तीव्रतेने भासत आहे.

तसेच, या तालुक्याच्या डोंगराळ भागांत मेंबरांच्या लोकरांची पैदास करणाऱ्या व तदनुषंगिक कामे करणाऱ्या सोसायट्यांचा प्रसार होणेची शक्यता आहे. मेंबरांनी पाळलेल्या मेंबरांचापासून निर्माण होणारी लोकर अगर त्यासारखे इतर पदार्थ खरेदी करून त्यांची विक्री कसोशीने करून देणारी एकाद्या सहकारी संस्था या भागांत अस्तित्वांत येणे अगदीच अशक्य नाही.

जनावरांचा विमा उतरणारी सोसायटी या भागांत प्रयोगादाखल सुरू करण्याचे प्रयत्न या भागांतील सहकारी चळवळीचे कार्यकर्ते करणार असल्याचे कळते.

पुणे सेंट्रल को-ऑपरेटिव्ह बँकेचा सहकार सप्ताह

पुणे सेंट्रल को-ऑपरेटिव्ह बँकेतर्फे तारीख ३०।१०।४३ ते ६।११।४३ पर्यंत सहकार सप्ताह साजरा करण्यांत आला. त्या सप्ताहांत दररोज पुण्यांतील शेती व सहकार यांशी निकट संबंध असणाऱ्या निराळ्या विषयांवर खालील संदृग्हस्थांची व्याख्याने झाली.

तारीख ३०।१०।४३ रोजी श्री. जी. एस. नगरकर यांचे "वाया जाणारे पाणी व शेतीस उपयोगी पाटबंधारे" या विषयावर व्याख्यान झाले. त्यांच्या व्याख्यानाचा मुख्य मुद्दा, पावसाचे वाया जाणारे पाणी योग्य ठिकाणी अडवून त्यापासून शेतकऱ्यास कसा उपयोग करून घेता येईल हा होता.

तारीख ३१।१०।४३ रोजी श्री. दा. वा. पोतदार यांचे "नागरी सहकारी चळवळ" या विषयावर व्याख्यान झाले. त्यांनी वेगवेगळ्या नागरी सहकारी संस्थांची तात्त्विक घटना कशी असते ते दर्शवून मग अशा संस्थांच्या कामकाजाची थोडक्यांत कल्पना दिठी व त्यायोगे नागरी जीवन अधिक सुखकर कसे करावे ते सांगितले. तसेच अधिक कार्यक्षम पंच कमिटीचेहि महत्त्व त्यांनी प्रतिपादन करून त्या दृष्टीने भागीदार वर्गाने आपली जबाबदारी ओळखावी असे सुचविले.

तारीख १-११-४३ रोजी प्रि. म. शं. गोडबोले यांचे "शाळा-कॉलेजांतील विद्यार्थी व सहकारी चळवळ" या विषयावर व्याख्यान झाले. त्यांनी सहकारी तत्त्वावर शाळेत व कॉलेजांतून मुलांना निरनिराळे उपाय योजून शिक्षण कसे घेता येईल ते सांगून शाळेबाहेरील शिक्षणांतच मुलांमध्ये सहकार्याचे बीजारोपण अधिक चांगले होऊ शकेल असे सांगितले.

तारीख २-११-४३ रोजी प्रो. शं. रा. भागवत यांचे "जीवनोपयोगी वस्तु निर्माण करणारे व ते घेणारे ग्राहक यांचे परस्पर संबंध कसे असावेत" या विषयावर व्याख्यान झाले. त्यांनी आपल्या व्याख्यानांत सहकारी चळवळीचा उद्देश शेतकरी व कामकरी यांची आर्थिक सुधारणा करणे हा आहे, उत्पादकास त्याच्या उत्पादाचा खराखुरा मोबदला मिळून ग्राहकास जीवनास आवश्यक गोष्टी योग्य किंमतीस पण कमी स्वर्चात व कमी वेळांत मिळाल्या पाहिजेत व त्यासाठी उत्पादक व ग्राहक यांनी सहकारी तत्त्वावर एकत्र येऊन कार्य करावयास पाहिजे असे सांगितले.

तारीख ३-११-४३ रोजी श्री. के. व्ही. जोशी यांचे "खेड्यांतील सहकारी चळवळीची यापुढील दिशा काय असावी" या विषयावर व्याख्यान झाले. त्यांत त्यांनी शेतीव्यतिरिक्त इतर धंदे मशिनरीमुळे कसे बसले व त्याचा शेतीवर वाजवीपेक्षा जास्त बोजा पडल्याने शेती हळी तोट्यांत कशी येते ह्याचे विवरण केले. शेतीचे उत्पन्न वाढविणेसाठी त्यास जोड धंद्यांची वाढ किती आवश्यक आहे ते सांगून शेती सुधारणा करणेसाठी जमिनीच्या तुकड्यांचे एकीकरण, निवडक बीबियाणे, स्वतः, आधुनिक उपकरणे व सहकारी संस्थांमार्फत मालाची विक्री, या गोष्टीबद्दल सरकारने कायद्याने बंधन घालणे इष्ट आहे असे सुचविले. तसेच बँकेनेहि शेती, सहकार, उद्योगधंदे व बँकेम अशा विषयांतील तज्ज्ञांची एक कमिटी नेमून

तिच्यामार्फत शेती सुधारणेचे कार्य हाती घ्यावे अशी सूचना केली.

तारीख ४-११-४३ रोजी श्री. वि. ग. तिले यांचे "शेतकरी ऋण विमोचन" या विषयावर व्याख्यान झाले. व्याख्यानांत त्यांनी या कायद्याखाली येणाऱ्या शेतकऱ्यांचे ऋणनिवारण करतांना सरकारने या कायद्याखाली काय घोरण आसले आहे त्याचे स्पष्टीकरण केले व या कायद्याने शेतकी सोसायट्यांवर होणाऱ्या परिणामाकडे नजर ठेवून सोसायट्यांनी सभासदांस व बँकेने सोसायट्यांस विशेष काळजीपूर्वक नवीन कर्जे द्यावीत असे सांगितले.

तारीख ५-११-४३ रोजी बँकेचे चेअरमन रावसाहेब य. द. खोले यांचे स्त्रियांसाठी व्याख्यान झाले. त्यांत बँकेने स्त्रियांसाठी सहकारी संस्था काढणेबद्दल मार्गे काय काय प्रयत्न केले ते थोडक्यांत निवेदन करून स्त्रियांसाठी सहकारी संस्था कशा घर्तावर असावी याची बरीच चर्चा केली. आपल्या इकडील स्त्री समाजाच्या दृष्टीने उपयुक्त ठरेल अशा एकाद्या संस्थेची नियमावली तरी सांप्रतच्या सहकारी सात्याजवळ तयार नसली तरी सांप्रतच्या परिस्थितीला अनुरूप अशी एक योजना व नियमावली तयार करून ती रजिस्टर करून घेण्याचा प्रयत्न करावा. रजिस्टर होऊ न शकल्यास जणू काय ही संस्था रजिस्टर झालीच आहे अशा समजूतीने संस्था सुरू करावी असे ते म्हणाले.

त्याच दिवशी रावबहादूर डॉ. डी. एल. सहस्रबुद्धे यांचे "सहकारी चळवळ व शेती सुधारणा" या विषयावर व्याख्यान झाले. त्यांत त्यांनी शेती सुधारण्यासाठी ताली, बंधारे, शेतीची उपकरणे, चांगले बीबियाणे, पीकसंरक्षण, मालाची सहकारी संस्थांमार्फत खरेदी-विक्री, जंगलाचा शेतीसाठी उपयोग, या गोष्टींचा शेती सुधारणेसाठी कसा फायदा होईल ते सांगून या गोष्टी सामुदायिक रीतीने सहकारी तत्त्वावर केल्यास त्या कशा स्वस्तांत पडतात हे सांगितले.

तारीख ६-११-४३ रोजी सहकार सप्ताहाचा समारोप बँकेचे माजी चेअरमन व केसरीचे सहसंपाहक श्री. दा. वि. गोखले यांचे अध्यक्षतेखाली पार पडला. समारोपाच्या भाषणांत व्याख्यात्यांनी सहकारी चळवळ राष्ट्रीय चळवळ असून त्यामुळे राष्ट्राची आर्थिक परिस्थिती कशी सुधारते हे दर्शविले. शेतकऱ्यांच्या सुधारणेबाबत बोलतांना शेतकऱ्यांच्या जमिनी गहाण देण्यास कायद्यानेच बंदी असावी असे त्यांनी ध्वनित केले. तसेच सर्व कार्यकर्त्यांनी संघटित होऊन तन्मयतेने कार्य हाती घेऊन राष्ट्राच्या संपत्तीत भर घालावी असे सुचविले व शेवटी बँकेने शेतकऱ्यांच्या आर्थिक पहाणीचा जो उपक्रम हाती घेतला आहे तो स्तुत्य असून सर्वांनी त्यास हातभार लावावा अशी इच्छा प्रदर्शित केली.

या सप्ताहाचे निमित्ताने बँकेने आपल्या खेड, इंदापूर व दांड पेठ्यांतील शाखांमार्फत अनुक्रमे तारीख २-११-४२ रोजी खेड येथे, तारीख ३-११-४३ रोजी पत्रसेद्व येथे व तारीख ६-११-४३ रोजी पिंपळगांव येथे सभा भरविल्या. या सभांसाठी श्री. आंगले, श्री. तुळसीबागवाडे, श्री. बापट व श्री. करंदीकर हे टायरवटर्स अध्यक्ष म्हणून हजर होते. त्यांची प्रसंगोचित भाषणे झाली.

गव्हर्नरांचे रुपयांच्या नाण्यांनी वजन

जगदीशपूरच्या एका गृहस्थाने संयुक्त प्रांताच्या गव्हर्नरांचे रुपयांच्या नाण्यांनी वजन करून ते सर्व रुपये युद्धकॅंडासाठी गव्हर्नरांच्या स्वार्थाने केले.

सहकारी दिन

तडवळें

सात्यामार्फत आलेला टराव श्री. न. के. तेलंग यांनी समजावून सांगितला. श्री. बाबूगव देशपांडे यांचे भाषण झाल्यावर पानमुपारीनंतर समारंभ संपला. तडवळें सोसायटी १९०५ साली स्थापन झालेली असून मुंबई प्रांतांत तिचा अनुक्रम ६ वा आहे. तिने सभासदांच्या व इतरांच्या सोईसाठी कापड दुकान सुरू केले आहे.

नासिक

अध्यक्ष:—श्री. व्ही. नांजप्पा, आय. सी. एस., कलेक्टर.

कार्यक्रम:—ईशस्तवन, स्वागतपर पदें, नाटिका, पोवाडे, भिसेस नांजप्पा यांचे हस्तें बक्षिस समारंभ इ.

भाषणें:—रा. ब. वंडेकर, भिसेस टिळक, प्रो. पुराणिक, श्री. एम. आर. दळवी, डॉ. देसाई आणि सरदार विंचुरकर. अध्यक्षींनी आपल्या इंग्रजी भाषणांत ही चळवळ विशेषतः शेतकरी व मध्यमवर्गांच्या आर्थिक उन्नतीकरितां असून तिच्यापासून कोण-कोणते फायदे करवून घेतां येतील हें सभेच्या निदर्शनास आणिलें. सहकारी स्टोअर्सची संख्या वाढविण्यांत यावी हें सुचविले. सहकारी चळवळ म्हणजे केवळ पतपेढ्या, ही आकुंचित कल्पना काढून टाकून आर्थिक व नैतिक उन्नतीकरितां जरूर असणारे सर्व प्रयत्न निरनिराळ्या पद्धतीनें सहकारी चळवळीमार्फत करणें किती आवश्यक आहे हें निवेदन केले. अध्यक्षीय भाषणाचा रा. रा. ह. देशपांडे यांनी मराठीत मथितार्थ सांगितला.

पालघर

शनिवार ता. ६-११-४३ रोजी पालघर येथें मुं. प्रॉ. को. ऑ. बँक लि., पालघर शाखेच्या ऑफिसांत सहकारी दिन साजरा करण्यांत आला. सभेस सोसायट्यांचे प्रतिनिधी आणि इतर सद्गृहस्थ मिळून २५-३० लोक होते. अध्यक्षस्थानी श्री. केशव लालजी पाटील होते. सभेत श्री. तुकाराम पाटील, श्री. कमलाकर पाटील, श्री. हिरा पाटील, श्री. नाना पाटील आणि श्री. खंडागळे यांचा समयोचित भाषणें झालीं.

धुळे

असिस्टंट रजिस्ट्रार को. सो. धुळें यांचे ऑफिसांत श्री. व्यंबक विष्णु दीक्षित वकील, धुळें शहरांतील एक प्रमुख सहकारी कार्यकर्ते, यांच्या अध्यक्षतेखाली पश्चिम सानदेश डिस्ट्रिक्ट बोर्ड ऑफ सुपरवायझिंग युनिअन्स लि. धुळें या संस्थेतर्फे साजरा करण्यांत आला. सद्द प्रसंगीं सुमारे ४० स्थानिक सहकारी कार्यकर्ते उपस्थित होते. श्री. आर. डी. भोसेकर, श्री. एम. आर. काळे, श्री. आर. व्ही. शुक्ल, श्री. आर. जी. पाटील, श्री. एस. एस. देशमुख आणि श्री. एस. टी. मोरे बॅरिस्टर यांनी समयोचित भाषणें केलीं. सहकारी चळवळीच्या प्रगतीचा आढावा घेण्यांत येऊन तिच्या विस्तारास आलेल्या अनुकूलतेबद्दल आपापलीं मते वरील वक्त्यांनीं मुद्देसूद रीतीनें प्रतिपादन केलीं. सहकारी चळवळीवर अटकलें अर्द्धा व्यक्त करण्यांत आली व समाजाची आर्थिक पुनर्घटना चिरस्थायी व सभतेच्या तत्वावर करावयाची तर ती एकट्या

सहकारी चळवळीनेच होणार आहे याबद्दल दृढ विश्वास प्रदर्शित करण्यांत आला.

सोलापूर

सोलापूर डिस्ट्रिक्ट सेंट्रल को. बँकेमार्फत येथेचा सहकारी दिन बँकेच्या हॉलमध्ये शनिवार तारीख ६-११-४३ रोजी मोठ्या थाटानें साजरा झाला. समारंभाचें अध्यक्षस्थान श्री. के. आर. कुठकणी, असिस्टंट रजिस्ट्रार को. सोसायटीज, हे होते.

बँकेचे चेअरमन श्री. एस्. एन्. जामदार यांनी आरंभी प्रस्ताविक भाषण केले. त्यानंतर श्री. कुंभकोणी यांनी सहकारी दिन साजरा करण्याचें वैशिष्ट्य सांगून सहकारी चळवळीची व्याप्ती यावर माहितीपूर्ण भाषण केले. त्याचप्रमाणें सहकारी चळवळीचें महत्त्व आजच्या युगांत किती आहे हेहि स्पष्ट करून सांगितले. श्री. गव्हाणे यांचें सहकारी तत्वावर जीवोपयोगी वस्तूंची खरेदी-विक्री या विषयावर मनोरंजक व उद्बोधक भाषण झालें. सध्याच्या युद्धनान परिस्थितीमुळें निर्माण झालेली आवश्यक वस्तूंची महर्गता व दुर्मिळता यामुळें कॅम्प्युमर्स स्टोअर्स-सारखी सहकारी चळवळ फोफावणें अवश्य व उचित झालें आहे. यानंतर नागरी सहकारी चळवळीसंबंधी श्री. कोतकुंडे यांचें सुश्राव्य भाषण झालें. कामगार सोसायट्यांच्या मार्गांतील अडचणी श्री. एस. एउ. द्रवीड यांनी विशद करून मांडल्या व चालू युद्ध व सहकार याविषयी श्री. पी. डी. कुठकणी यांनी अल्पसे पण मनोरंजन भाषण केले. यानंतर अध्यक्षींनी योग्य त्या शब्दांत समारोप केल्यावर उपस्थित मंडळींना चहापान झाल्यावर सभा विसर्जन पावली.

नगर येथें सहकारी दिनोत्सव

नगर डिस्ट्रिक्ट अर्बन सेंट्रल को. बँकेचे हॉलमध्ये तेथील डिस्ट्रिक्ट व सेशन्स जज्ज श्री. व्ही. बी. राजू आय. सी. एस. यांचे अध्यक्षतेखाली साजरा करण्यांत आला. सभेस २०० चे वर समाज हजर होता. श्री. दादासाहेब घनेश्वर यांनी सहकार्यांची महती सांगून हिंदुस्थानांतील सहकारी चळवळीचा आढावा घेतला. डिस्ट्रिक्ट को-ऑपरेटिव्ह ऑफिसर श्री. कानडे यांनी सहकार्यांची मूलभूत उभारणी समता व विश्वबंधुत्व यांवर झालेली आहे असें सांगून या चळवळीची आवश्यकतां प्रतिपादन केली. नंतर श्री. प्र. कों. भापकर यांनी सहकारी चळवळ हिंदुस्थानांत राष्ट्रीय सरकारचे अभावी कशी जोरांत फोफावत नाही हें सांगितले. नंतर श्री. मोतिलालजी फिरोदिया यांनी सहकार व समाजवाद यांतील फरक सांगून हिंदुस्थानांत शिक्षणाचा प्रसार झाला नसल्यामुळें चळवळ फोफावत नाही असें सांगितले. भिसेस चंपू-ताई साठे यांनी आपण चालवीत असलेल्या महिला सहकारी भांडाराची हक्कित सांगून आर्थिक हलासी व शिक्षणाचे अभावामुळें असलेला निरुत्साह कसा चळवळीचे आढ येतो तें सांगितले. वडाळा येथील कार्यकर्ते श्री. कमालखान गुडाखान यांनी सुशिक्षित कार्यकर्त्यांनीं सेड्यांत येऊन काम करावें व चळवळीचा प्रसार करावा; याशिवाय तरणोपाय नाही असें सांगितले. श्री. काकासाहेब चिंचोरकर यांनी सर्वांचे आभार मानले व हा समारंभ समाप्त झाला.

हे पत्र पुणें, पेठ मांबुडां घ. नं. ११५११ आर्यभूषण छापखान्यांत रा. विठ्ठल हरि बर्वे, यांनी छापिलें व रा. भोपद रामन काळे, बी. ए., यांनी 'दुर्गाधिवान,' मांबुडां, घ. नं. १२४११३, पुणें शहर, येथें प्रसिद्ध केले.